

Piotr PAWLAK

DOI 10.14746/ssp.2025.1.4

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

 <https://orcid.org/0000-0002-4666-5302>

Poczucie sprawstwa oraz zaufanie do systemu politycznego obywateli państw obszaru Europy Środkowowschodniej w kontekście orientacji politycznej

Streszczenie: Celem niniejszego tekstu jest analiza kultury politycznej państw obszaru Europy Środkowowschodniej w kontekście deklarowanej orientacji politycznej. Moim zamiarem jest prezentacja poszczególnych przejawów kultury politycznej w odniesieniu do określonych krajów oraz poglądów politycznych. Dla realizacji zadania posługuję się najnowszymi wynikami badania European Social Survey (edycja 11). Jest to próba odpowiedzi na pytanie zarówno o różnice wybranych obserwowalnych aspektów kultury politycznej pomiędzy poszczególnymi krajami Europy Środkowowschodniej, jak też wewnątrz nich. Cechy kultury politycznej wybrane do badań na potrzeby tekstu to poczucie własnego sprawstwa wobec systemu politycznego oraz zaufanie wobec instytucji i prawa. Mierzące te cechy zmienne zostały potraktowane jako zależne. Jako zmienne niezależne potraktowano kraj oraz orientację polityczną respondentów.

Słowa kluczowe: poczucie sprawstwa, European Social Survey, zaufanie do systemu politycznego, orientacja polityczna

Wstęp

Obraz współczesnej polityki determinowany jest przez kryzys demokracji, na który składają się konflikty polityczne, światopoglądowe i ideologiczne, jak m.in. rosyjska agresja na Ukrainę, wzrost popularności ugrupowań skrajnie prawicowych, globalna rywalizacja mocarstw, coraz powszechniejsza dezinformacja, zaostrzająca się patologizacja dyskursu politycznego¹ etc. W tej sytuacji, dla stabilności systemów demokratycz-

¹ Emanacją tych zjawisk wydają się posunięcia międzynarodowe i krajowe administracji Donalda Trumpa, okres działalności której rozpoczął się 20.01.2025 roku.

nych wzrasta znaczenie podmiotowości politycznej społeczeństw zarówno na poziomie jednostek, jak i grup społecznych. Podmiotowość ta przekłada się na podejmowanie świadomych decyzji kształtujących przebieg procesów społecznych w sposób realizujący interesy jednostek i grup (Gulczyński, 2007, s. 39–44). Niezbędnym elementem istnienia tak rozumianej podmiotowości jest poczucie sprawstwa w polityce oraz zaufanie do systemu politycznego. Są to czynniki określające liczne decyzje polityczne, wpływające na partycypację wyborczą, zaangażowanie obywateli w debatę publiczną, funkcjonowanie systemu politycznego etc.

W ujęciu Andrzeja Czajowskiego problematyka podejmowania decyzji politycznej zarówno w obszarze jej przedmiotu (wartości, potrzeby, interesy), jak i podmiotu (naród, partia polityczna, rząd, parlament, jednostka) zawiera w sobie czynniki wykraczające poza zakres świadomości i racjonalnego wyboru, oparte w dużej mierze o losowość wyboru (Czajowski, 2013, s. 71). Analiza kwestii poczucia sprawstwa i zaufania obywateli analizowanych państw pozwolić może na przybliżenie motywów ich decyzji politycznych. Wspomnieć należy także o stanowisku polemicznym, popularnym na gruncie polskiej myśli politologicznej, w którym główny akcent kładziony jest na świadomość i racjonalność wyboru decyzji politycznych.

Problematyka poruszana w tekście wiąże się również z koncepcją zaufania społecznego względem systemu politycznego, zwłaszcza zaufania względem systemu prawnego oraz instytucji. Jest to ważna kwestia wpływająca na poczucie tożsamości, identyfikacji oraz bezpieczeństwa, szczególnie istotna w okresach kryzysowych. Zjawisko zaufania jest wartością uniwersalną obserwowaną zarówno na poziomie jednostki (przejawiająca się np. w funkcjonowaniu w rodzinie), państwa oraz wykraczającym poza poziom państwowy (Sztompka, 2007, s. 12). Jest jedną z kluczowych wartości utrzymujących spójność zarówno poszczególnych grup społecznych, jak też całych społeczeństw oraz – w wymiarze Unii Europejskiej – także społeczności ponadpaństwowej. Zaufanie społeczne pojmować można jako „względnie trwałą cechę każdego społeczeństwa, o której decydują jego historyczne doświadczenia” (Mularska-Kucharek, 2011, s. 77).

Optymalny system demokracji skonsolidowanej funkcjonować powinien w warunkach możliwie wysokiego zaufania społecznego, przy sze-

Niniejszy tekst składany jest w marcu 2025 roku, w okresie gdy znaczna część komentatorów sceny politycznej postrzega działania nowej administracji jako alarmujące lub niezrozumiałe (Świerzewski, 2025).

rokiem przekonaniu większości obywateli co do możliwości wpływania na decyzje polityczne w poczuciu własnego sprawstwa zarówno względem samego systemu, jak też realizowanej polityki. System autorytarny tworzy z kolei specyficzny typ mentalności obywateli, który zgodnie z klasyczną już koncepcją kultury politycznej Gabriela Almonda i Sidneya Verby nazwać można kulturą polityczną typu poddańczego. Poza brakiem zaufania obserwowanym na wszystkich poziomach życia społecznego, powszechnymi zjawiskami są tutaj: „społeczna apatia, brak wiary w moc sprawczą, zwłaszcza w sferze politycznej [...] alienacja władzy i społeczeństwa. Życie polityczne ma charakter zrytualizowany, w znacznej mierze przewidywalny – obywatele zdają sobie sprawę z »nieuchronności« układu politycznego” (Karwat, Ziółkowski, 2013, s. 34). Takim zjawiskom towarzyszą często postawy zobojętnienia, konformistycznego przystosowania, akceptacji bezprawia, pojawia się „emigracja wewnętrzna” etc. Elementem pomagającym władzy konsolidować takie społeczeństwo (a nawet uzyskiwać żarliwe poparcie) jest propaganda oraz – często wyimaginowane – zagrożenie zewnętrzne lub wewnętrzne.

Ujęcie polityki w kategoriach podmiotowości i sprawczości rozpatrywać można także w świetle wzmiankowanej wyżej koncepcji kultury politycznej. Badania nad kulturą polityczną stanowią rozbudowaną gałąź wiedzy, zaś omawianie jej koncepcji, definicji oraz zakresu pojęciowego jest zagadnieniem wykraczającym poza problematykę niniejszego tekstu. Pojęcie to zajęło trwałą pozycję w obszarze teorii i socjologii polityki i rozwijane jest przez szereg badaczy w Polsce² i na świecie³. Ograniczono się tu zatem do koncepcji Almonda i Verby pochodzącej z lat 50. XX wieku, jako do propozycji dzisiaj już klasycznej, przywołując w niezbędnym skrócie jej trzy podstawowe typy kultury politycznej: poddańczy, zaściankowy i uczestniczący. Na koncept ten składają się poglądy i postawy obywateli wobec systemu politycznego (zaufanie wobec polityków, prawa oraz instytucji politycznych), świadomość własnego miejsca w systemie oraz wynikająca z tych poglądów chęć uczestniczenia w procesach politycznych. W ten sposób kształtują się „normy polityczne” obejmujące zarówno systemy wartości, jak i wzorce działania politycznego (Stemplowski, 2016, s. 210), a więc zbiór postaw wobec zestawu społecznych zjawisk i społecznych procesów.

² Między innymi Marcelei Kosman, Franciszek Ryszka, Kazimierz Biskupski, Władysław Markiewicz, Jerzy Wiatr, Marek Sobolewski i in.

³ Arend Lijphart, Michael Baun, Daniel Franklin, Peter Reichel, Jürgen Gebhardt, Ronald Inglehart i in.

W myśl tej koncepcji, kultura typu poddańczego charakteryzuje się względną wiedzą obywateli na temat systemu politycznego oraz arbitralnie nadawanych przez ten system norm postępowania, przy jednoczesnym braku zainteresowania aktywnym uczestnictwem w procesach politycznych. Obywatele takich społeczeństw funkcjonują we względnej zgodzie z narzucanymi przezeń regułami. Przeważnie nie są oni jednak zainteresowani mechanizmami wejścia w jego struktury. Podejście jednostki do systemu przyjmować może duży wachlarz zachowań, poczynwszy od dumy, poprzez przychyłność, bierność i strach. Relacje jednostki z systemem oparte są generalnie na jednostronnym przepływie informacji, od mechanizmów wyjścia do jednostek⁴. Kultura typu zaściankowego (parafialna), charakteryzuje się znaczną biernością obywateli wobec systemu politycznego. Społeczeństwa cechują się tu relatywnym brakiem roszczeń wobec systemu – a co za tym idzie – nie wykazują dążeń do jakichkolwiek większych zmian. Kultura typu uczestniczącego to z kolei ta, w której obywatele mają realne możliwości wpływania na kształt systemu politycznego i czynią to, uczestnicząc na wiele sposobów w zjawiskach politycznych. Ten typ stanowi preferowaną dla demokracji skonsolidowanej formę rozwojową kultury politycznej. Istotnym czynnikiem zapewniającym reprodukcję tej kultury jest świadomość częściowego chociażby wpływu jednostek na kształt systemu oraz tym samym na jakość własnego życia (Almond, Verba, 1989).

Optymalnym narzędziem pozwalającym analizować opisywaną przestrzeń jest cykliczne badanie Europejskiego Sondażu Społecznego (European Social Survey). Jest to międzynarodowe przedsięwzięcie badawcze realizowane od 2002 roku. W ramach ESS badania sondażowe przeprowadzane są co dwa lata na reprezentatywnych próbach mieszkańców poszczególnych krajów. Podstawowym celem ESS jest monitorowanie zmian społecznych w Europie, w tym postaw wobec istotnych problemów, ewolucji systemów wartości oraz zachowań społecznych (European Social Survey, 2024a). Najnowsza edycja badania (ESS-11) zakończyła się w roku 2024, publikacja kolejnej planowana jest w roku 2027, zaś dane do niej będą zbierane poczynwszy od 2025 roku (European Social Survey, 2024). Spośród 640 zmiennych (będących wynikiem pytań zadanych respondentom oraz towarzyszących im informacji technicznych), na potrzeby niniejszej analizy wybrano te mierzące poziom orientacji

⁴ Elementy tego modelu są charakterystyczne dla systemów autorytarnych.

politycznej, zaufania do systemu politycznego oraz poczucia własnego w nim sprawstwa. Artykuł koncentruje się na obszarze Europy Środkowo-Wschodniej, reprezentowanej przez wybrane kraje.

Metodologia

Obszar Europy Środkowo-Wschodniej, reprezentowany jest w badaniu przez Chorwację, Litwę, Polskę, Słowację, Słowenię oraz Węgry. Oczywiście region ten współtworzony jest przez więcej krajów niż wyżej wymienione, jednakże nie zostały one objęte jedenastą edycją badania ESS. Dane wybrane do analizy skompletowane zostały w listopadzie 2024 roku. Na potrzeby tekstu dokonano wyboru konkretnych zmiennych dotyczących zaufania do systemu politycznego, prawnego, do wybranych instytucji oraz zmiennych opisujących preferencje polityczne. Aby dostosować dane do analizy w tabelach kontyngencji wybrane zmienne poddane zostały procedurze przekształcenia w taki sposób, aby nie utracić ich właściwości eksplanacyjnych w specyficznych warunkach pomiaru w naukach społecznych (Wieczorkowska, Wierzbński, 2007, s. 37–46). Pierwotna zmienna *placement on left-right scale* (Bauer, Barberá, Ackermann, Venetz, 2017, oraz: Aybar, Pérez, Pavía, 2024) poddana została procedurze przekształcenia, której rezultatem jest zmienna „orientacja polityczna”, zawierająca pięć kategorii (radykalna lewica, umiarkowana lewica, centrum, umiarkowana prawica oraz radykalna prawica). W podobny sposób przekształcone zostały zmienne „*political system allows people to have a say in what government does*”, „*political system allows people to have influence on politics*”, *trust in the European Parliament*, oraz „*trust in the legal system*”.

Grupę badawczą wyodrębnioną na podstawie kryterium państwa stanowi 9178 respondentów. Analiza przeprowadzona została w oparciu o program SPSS w wersji 30.0.0. W celu weryfikacji stawianych dalej hipotez badawczych, zastosowałem współczynnik kontyngencji (miarę siły związku opartą na chi-kwadrat) wraz z oszacowaniem istotności statystycznej uzyskanych wyników (istotność na poziomie $p < 0,05$), analizę profili kolumnowych tabel krzyżowych oraz analizę skorygowanych standaryzowanych reszt regresji. Wybór ten podyktowany został charakterem danych oraz wielkością badanej próby. Częstości wybranych analizowanych zmiennych przedstawiono poniżej wyłącznie dla ważnych obserwacji, z pominięciem braków danych:

Tabela 1

Częstości zmiennej „państwo”

Państwo	N	%
Chorwacja	1563	17,0%
Litwa	1365	14,9%
Polska	1442	15,7%
Słowacja	1442	15,7%
Słowenia	1248	13,6%
Węgry	2118	23,1%
Ogółem	9178	100,0%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ESS-1111.

Tabela 2

Częstości zmiennej „system polityczny pozwala ludziom mieć wpływ na decyzje rządu”

System polityczny pozwala ludziom wpływać na decyzje rządu	N	%
Wcale	3055	34,0%
Niewiele	3206	35,6%
Średnio	2278	25,3%
Dużo	371	4,1%
Bardzo dużo	83	0,9%
Ogółem	8993	100,0%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ESS-1111.

Tabela 3

Częstości zmiennej „system polityczny pozwala ludziom mieć wpływ na politykę”

System polityczny pozwala ludziom mieć wpływ na politykę	N	%
Wcale	3272	36,2%
Niewiele	3412	37,8%
Średnio	2004	22,2%
Dużo	301	3,3%
Bardzo dużo	44	0,5%
Ogółem	9033	100,0%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ESS-1111.

Tabela 4

Częstości zmiennej „orientacja polityczna”

Orientacja polityczna	N	%
Radykalna Lewica	693	8,8%
Umiarkowana Lewica	1082	13,8%
Centrum	3826	48,7%
Umiarkowana Prawica	1353	17,2%
Radykalna Prawica	903	11,5%
Ogółem	7857	100,0%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ESS-1111.

Tabela 5

Częstości zmiennej „zaufanie do Parlamentu Europejskiego”

Zaufanie do Parlamentu Europejskiego	N	%
Brak	3120	35,5%
Średnie	4423	50,4%
Duże	1237	14,1%
Ogółem	8780	100,0%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ESS-1111.

Tabela 6

Częstości zmiennej „zaufanie do systemu prawnego”

Zaufanie do systemu prawnego	N	%
Brak	3208	35,7%
Średnie	3323	37,0%
Duże	2453	27,3%
Ogółem	8984	100,0%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ESS-1111.

Podstawowym celem przyświecającym niniejszej analizie jest prze-testowanie zależności między państwem zamieszkania respondentów, deklarowaną przez nich orientacją polityczną a poczuciem sprawstwa oraz zaufaniem do systemu politycznego. Poczucie sprawstwa reprezentowane jest tu przez zmienne odnoszące się do przekonania o możliwości wpływu na decyzje rządu oraz przekonanie o możliwości wpływu na

politykę⁵. Co zaś do kwestii zaufania do systemu politycznego, skoncentrowano się na zaufaniu do instytucji Parlamentu Europejskiego oraz do systemu prawnego (w drugim przypadku pytanie ankietowe dotyczyło systemu prawnego w ogóle, bez rozróżnienia na prawo krajowe, Unijne czy też prawo międzynarodowe publiczne)⁶. W związku z powyższym postawione zostały następujące pytania badawcze oraz odpowiadające im hipotezy:

P.1. Czy orientacja polityczna może mieć związek z miejscem zamieszkania (państwo)?

H.1.1. Orientacja polityczna może mieć związek z miejscem zamieszkania.

P.2. Czy poczucie własnego sprawstwa w systemie politycznym może mieć związek z miejscem zamieszkania (państwo)?

H.2.1. Przekonanie o możliwości wpływu na decyzje rządu może mieć związek z miejscem zamieszkania.

H.2.2. Przekonanie o możliwości wpływu na politykę może mieć związek z miejscem zamieszkania.

P.3. Czy zaufanie do systemu politycznego może mieć związek z miejscem zamieszkania (państwo)?

H.3.1. Zaufanie do Parlamentu Europejskiego może mieć związek z miejscem zamieszkania.

H.3.2. Zaufanie do systemu prawnego może mieć związek z miejscem zamieszkania.

P.4. Czy poczucie własnego sprawstwa w systemie politycznym może mieć związek z orientacją polityczną?

H.4.1. Przekonanie o możliwości wpływu na decyzje rządu może mieć związek z orientacją polityczną.

H.4.2. Przekonanie o możliwości wpływu na politykę może mieć związek z orientacją polityczną.

P.5. Czy zaufanie do systemu politycznego może mieć związek z orientacją polityczną?

⁵ Są to pytania 18 i 20 w formularzu ESS-11: political system allows people to have a say in what government does, oraz: political system allows people to have influence on politics.

⁶ Są to pytania 27 i 23 w formularzu ESS-11: trust in the European Parliament, oraz: trust in the legal system.

H.5.1. Zaufanie do Parlamentu Europejskiego może mieć związek z orientacją polityczną.

H.5.2. Zaufanie do systemu prawnego może mieć związek z orientacją polityczną.

Weryfikacja hipotez badawczych

Tabela 7

Orientacja polityczna a miejsce zamieszkania

		Państwo						Ogółem
		Chorwacja	Litwa	Polska	Słowacja	Słowenia	Węgry	
Orientacja polityczna	Radykalna Lewica	6,8%	8,1%	7,3%	13,6%	7,8%	9,0%	8,8%
	Umiarkowana Lewica	13,2%	11,5%	14,7%	19,5%	15,5%	9,8%	13,8%
	Centrum	54,7%	53,9%	43,8%	44,4%	56,5%	43,4%	48,7%
	Umiarkowana Prawica	16,1%	16,9%	16,9%	16,6%	13,0%	21,3%	17,2%
	Radykalna Prawica	9,2%	9,5%	17,3%	5,9%	7,2%	16,5%	11,5%
Ogółem		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ESS-1111.

Wynik współczynnika kontyngencji ($C=0,199$) potwierdza obecność istotnego statystycznie związku ($p<0,001$), weryfikując tym samym hipotezę H.1.1. (hipotezę badawczą) pozytywnie. We wszystkich analizowanych państwach dominującą grupę obywateli stanowią respondenci określający swoje poglądy jako centrowe. Sytuację tę obserwujemy również w Polsce (44,4%) i na Węgrzech (43,4%), jednak w tych dwóch państwach odnotowujemy również dość wysoki odsetek sympatyków radykalnej prawicy (odpowiednio: 17,3% i 16,5%). Analiza skorygowanej standaryzowanej reszty regresji ujawnia, że to właśnie te komórki tabeli krzyżowej wpływają w największym stopniu na występowanie istotnych statystycznie różnic. Wynik współczynnika ($C=0,199$) określić można jako umiarkowany (Górniak, Wachnicki, 2013, s. 146–160).

Tabela 8

Przekonanie o możliwości wpływu na decyzje rządu a miejsce zamieszkania

		Państwo						Ogółem
		Chorwacja	Litwa	Polska	Słowacja	Słowenia	Węgry	
System polityczny pozwala ludziom wpływać na decyzje rządu	Wcale	53,1%	28,8%	21,5%	31,2%	23,3%	39,7%	34,0%
	Niewiele	33,1%	31,9%	40,2%	38,9%	42,8%	30,5%	35,6%
	Średnio	12,7%	31,4%	31,8%	24,2%	30,0%	24,4%	25,3%
	Dużo	0,6%	6,4%	5,0%	4,8%	3,1%	4,8%	4,1%
	Bardzo dużo	0,4%	1,5%	1,4%	0,9%	0,7%	0,7%	0,9%
Ogółem		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ESS-1111.

Wynik współczynnika kontyngencji ($C=0,249$) potwierdza obecność istotnego statystycznie związku ($p<0,001$), weryfikując tym samym hipotezę H.2.1. pozytywnie. Analiza profili kolumnowych tabeli ujawnia, że najbardziej sceptyczni wobec własnego wpływu na decyzje rządu są obywatele Chorwacji oraz Węgier (odpowiednio: 53,1% i 39,7% odpowiedzi „wcale”). W większości państw przekonanie o własnym sprawstwie jest niewielkie bądź nie występuje wcale. Interesujący jest tu odsetek odpowiedzi „wcale” w przypadku Polski (21,5%) który jest najniższy dla wszystkich porównywanych Państw. Analiza skorygowanej standaryzowanej reszty regresji ujawnia, że to właśnie komórki tabeli krzyżowej zawierające odpowiedzi „wcale” obywateli Chorwacji, Polski i Węgier, wpływają w największym stopniu na występowanie istotnych statystycznie różnic. Wynik współczynnika ($C=0,249$) określić można jako umiarkowanie wysoki.

Tabela 9

Przekonanie o możliwości wpływu na politykę a miejsce zamieszkania

		Kraj						Ogółem
		Chorwacja	Litwa	Polska	Słowacja	Słowenia	Węgry	
System polityczny pozwala ludziom mieć wpływ na politykę	Wcale	49,1%	36,2%	25,3%	36,6%	23,2%	41,5%	36,2%
	Niewiele	38,0%	33,9%	41,5%	39,5%	43,6%	33,0%	37,8%
	Średnio	11,5%	23,5%	29,4%	19,9%	29,6%	21,6%	22,2%
	Dużo	1,0%	5,4%	3,3%	3,4%	3,6%	3,6%	3,3%
	Bardzo dużo	0,4%	1,0%	0,4%	0,6%	0,1%	0,4%	0,5%
Ogółem		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ESS-1111.

Wynik współczynnika kontyngencji ($C=0,213$) potwierdza obecność istotnego statystycznie związku ($p<0,001$), weryfikując tym samym hipotezę H.2.2. pozytywnie. Analiza profili kolumnowych tabeli ujawnia, że najbardziej sceptyczni wobec własnego wpływu na politykę są obywatele Chorwacji oraz Węgier (odpowiednio: 49,1% i 41,5% odpowiedzi „wcale”). W większości państw przekonanie o własnym wpływie jest niewielkie bądź nie występuje wcale. Analiza skorygowanej standaryzowanej reszty regresji ujawnia, że to właśnie komórki tabeli krzyżowej zawierające odpowiedzi „wcale” obywateli Chorwacji wpływają w największym stopniu na występowanie istotnych statystycznie różnic. Wynik współczynnika ($C=0,213$) określić można jako umiarkowany.

Tabela 10

Zaufanie do Parlamentu Europejskiego a miejsce zamieszkania

		Kraj						Ogółem
		Chorwacja	Litwa	Polska	Słowacja	Słowenia	Węgry	
Zaufanie do Parlamentu Europejskiego	Brak	39,3%	26,8%	42,8%	41,2%	34,7%	30,0%	35,5%
	Średnie	49,0%	54,7%	47,6%	41,8%	52,7%	55,1%	50,4%
	Duże	11,7%	18,6%	9,7%	17,0%	12,6%	14,9%	14,1%
Ogółem		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ESS-1111.

Wynik współczynnika kontyngencji ($C=0,140$) potwierdza obecność istotnego statystycznie związku ($p<0,001$), weryfikując tym samym hipotezę H.3.1. pozytywnie. Analiza profili kolumnowych tabeli ujawnia, że najmniejsze zaufanie do Parlamentu Europejskiego cechuje obywateli Polski oraz Słowacji (odpowiednio: 42,8% i 41,2% odpowiedzi „brak”). W większości państw zaufanie do Parlamentu Europejskiego jest średnie (także w przypadku Polski i Słowacji jest to najwyższy odsetek odpowiedzi, wynoszący odpowiednio: 47,6% oraz 41,8%) lub nie występuje wcale. Analiza skorygowanej standaryzowanej reszty regresji ujawnia, że to właśnie komórki tabeli krzyżowej zawierające odpowiedzi „brak” obywateli Litwy, Polski wpływają w największym stopniu na występowanie istotnych statystycznie różnic. Wpływ wyniku Litwy na kształtowanie się owej różnicy polega na tym, że brak zaufania do Parlamentu Europejskiego jest w tym kraju stosunkowo niewielki w porównaniu z innymi państwami (26,8%). Wynik współczynnika ($C=0,140$) określić można jako umiarkowanie niski.

Tabela 11

Zaufanie do systemu prawnego a miejsce zamieszkania

		Kraj						Ogółem
		Chorwacja	Litwa	Polska	Słowacja	Słowenia	Węgry	
Zaufanie do systemu prawnego	Brak	60,8%	23,9%	42,1%	32,5%	31,0%	25,6%	35,7%
	Średnie	29,0%	40,7%	40,9%	37,4%	40,0%	35,9%	37,0%
	Duże	10,2%	35,5%	17,1%	30,2%	29,0%	38,5%	27,3%
Ogółem		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ESS-1111.

Wynik współczynnika kontyngencji ($C=0,286$) potwierdza obecność istotnego statystycznie związku ($p<0,001$), weryfikując tym samym hipotezę H.3.2. pozytywnie. Analiza profili kolumnowych tabeli ujawnia, że najmniejsze zaufanie do systemu prawnego cechuje obywateli Chorwacji (60,8% odpowiedzi „brak”). Dużą nieufność obserwujemy także w Polsce (42,1%). Chorwacja i Polska do dwa kraje w których brak zaufania do systemów prawnych przeważa nad średnim zaufaniem. Co ciekawe, stosunkowo najwyższe zaufanie do systemu prawnego odnotowujemy w przypadku Węgier (38,5%). Analiza skorygowanej standaryzowanej reszty regresji ujawnia, że to właśnie komórki tabeli krzyżowej zawierające odpowiedzi „brak” oraz „duże” obywateli Chorwacji wpływają w największym stopniu na występowanie istotnych statystycznie różnic. W porównaniu z innymi krajami zaufanie do systemu prawnego jest tutaj stosunkowo najmniejsze, przy jednoczesnym wysokim braku ufności. Wynik współczynnika ($C=0.286$) określić można jako umiarkowanie wysoki.

Tabela 12

Przekonanie o możliwości wpływu na decyzje rządu a orientacja polityczna

		Orientacja polityczna					Ogółem
		Radykalna Lewica	Umiarkowana Lewica	Centrum	Umiarkowana Prawica	Radykalna Prawica	
System polityczny pozwala ludziom wpływać na decyzje rządu	Wcale	36,9%	27,9%	33,9%	26,7%	26,9%	31,3%
	Niewiele	36,7%	40,0%	37,5%	36,9%	30,2%	36,9%
	Średnio	20,8%	27,1%	24,6%	29,6%	32,9%	26,4%
	Dużo	4,4%	4,3%	3,4%	5,5%	7,5%	4,4%
	Bardzo dużo	1,2%	0,7%	0,6%	1,3%	2,5%	1,0%
Ogółem		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ESS-1111.

Wynik współczynnika kontyngencji ($C=0,133$) potwierdza obecność istotnego statystycznie związku ($p<0,001$), weryfikując tym samym hipotezę H.4.1. pozytywnie. Analiza profili kolumnowych tabeli ujawnia, że najbardziej sceptyczni wobec własnego wpływu na decyzje rządu są osoby o poglądach radykalnie lewicowych (36,9%). Największy odsetek osób o poglądach radykalnie prawicowych wskazuje na odpowiedź „średnio” (32,9%). Analiza skorygowanej standaryzowanej reszty regresji ujawnia jednak, że największy wpływ na występowanie istotnych statystycznie różnic mają komórki tabeli krzyżowej zawierające odpowiedzi „wcale” osób o deklarowanej orientacji centrowej oraz komórki zawierające odpowiedzi „średnio”, „dużo” i „bardzo dużo” osób o deklarowanej orientacji radykalnie prawicowej. Zarówno w przypadku centrum, jak i radykalnej prawicy obserwujemy zatem wyższą od zakładanej liczbę wskazań na te właśnie odpowiedzi. Ujmując rzecz w uproszczonym modelowym skrócie, osoby o poglądach centrowych są w przedmiotowej materii bardziej sceptyczni niż można by zakładać, zaś wyborcy radykalnej prawicy odwrotnie: bardziej optymistyczni. Wynik współczynnika ($C=0,133$) określić można jako umiarkowanie niski.

Tabela 13

Przekonanie o możliwości wpływu na politykę a orientacja polityczna

		Orientacja polityczna					Ogółem
		Radykalna Lewica	Umiarkowana Lewica	Centrum	Umiarkowana Prawica	Radykalna Prawica	
System polityczny pozwala ludziom mieć wpływ na politykę	Wcale	38,9%	30,4%	36,1%	29,1%	25,9%	33,2%
	Niewiele	35,9%	40,7%	40,3%	39,5%	34,0%	39,1%
	Średnio	21,7%	24,7%	20,6%	26,3%	32,4%	23,6%
	Dużo	3,2%	4,0%	2,5%	4,6%	6,5%	3,6%
	Bardzo dużo	0,3%	0,2%	0,4%	0,4%	1,2%	0,5%
Ogółem		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ESS-1111.

Wynik współczynnika kontyngencji ($C=0,137$) potwierdza obecność istotnego statystycznie związku ($p<0,001$), weryfikując tym samym hipotezę H.4.2. pozytywnie. Analiza profili kolumnowych tabeli ujawnia, że najbardziej sceptyczni wobec własnego wpływu na politykę są osoby

o poglądach radykalnie lewicowych (38,9%). Największy odsetek osób o poglądach radykalnie prawicowych wskazuje na odpowiedź „niewiele” (34%). Jest to także najpopularniejsza odpowiedź sympatyków umiarkowanej lewicy i prawicy (odpowiednio: 40,7% i 39,5%), a także centrum (40,3%). Analiza skorygowanej standaryzowanej reszty regresji ujawnia, że to komórki tabeli krzyżowej zawierające odpowiedzi „bardzo dużo” osób o deklarowanej orientacji radykalnie i umiarkowanie lewicowej wpływają w największym stopniu na występowanie istotnych statystycznie różnic. W tych kategoriach (komórkach) odpowiedzi są mniej liczne od zakładanych. Wynik współczynnika ($C=0.137$) określić można jako umiarkowanie niski.

Tabela 14

Zaufanie do Parlamentu Europejskiego a orientacja polityczna

		Orientacja Polityczna					Ogółem
		Radykalna Lewica	Umiarkowana Lewica	Centrum	Umiarkowana Prawica	Radykalna Prawica	
Zaufanie do Parlamentu Europejskiego	Brak	38,2%	33,1%	33,6%	31,0%	38,7%	34,1%
	Średnie	43,1%	55,6%	54,0%	50,6%	42,7%	51,3%
	Duże	18,8%	11,3%	12,4%	18,4%	18,6%	14,6%
Ogółem		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ESS-1111.

Wynik współczynnika kontyngencji ($C=0,110$) potwierdza obecność istotnego statystycznie związku ($p<0,001$), weryfikując tym samym hipotezę H.5.1. pozytywnie. Analiza profili kolumnowych tabeli ujawnia, że najmniejsze zaufanie do Parlamentu Europejskiego cechuje osoby o orientacji radykalnie prawicowej (38,7%) oraz radykalnie lewicowej (38,2%). Dla większości wyróżnionych orientacji politycznych zaufanie do Parlamentu Europejskiego utrzymuje się na poziomie średnim. Najwyższy odsetek średniego zaufania odnotowujemy wśród osób deklarujących swoją orientację polityczną jako umiarkowanie lewicową (55.6%). Analiza skorygowanej standaryzowanej reszty regresji ujawnia, że komórką tabeli krzyżowej wpływającą w największym stopniu na występowanie istotnych statystycznie różnic jest ta zawierająca odpowiedzi „brak” osób deklarujących orientację centrową. Wynik współczynnika ($C=0.110$) określić można jako umiarkowanie niski.

Tabela 15

Zaufanie do systemu prawnego a orientacja polityczna

		Orientacja polityczna					Ogółem
		Radykalna Lewica	Umiarkowana Lewica	Centrum	Umiarkowana Prawica	Radykalna Prawica	
Zaufanie do systemu prawnego	Brak	45,8%	39,0%	36,3%	25,7%	27,6%	34,7%
	Średnie	26,6%	40,1%	39,9%	38,7%	28,2%	37,2%
	Duże	27,5%	20,9%	23,8%	35,6%	44,2%	28,1%
Ogółem		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ESS-1111.

Wynik współczynnika kontyngencji ($C=0,187$) potwierdza obecność istotnego statystycznie związku ($p<0,001$), weryfikując tym samym hipotezę H.5.2. pozytywnie. Analiza profili kolumnowych tabeli ujawnia, że najmniejsze zaufanie do systemu prawnego cechuje osoby o orientacji radykalnie lewicowej (45,8%). Co zaskakujące, odwrotną sytuację obserwujemy w grupie osób o orientacji skrajnie prawicowej, gdzie duże zaufanie deklaruje 44,2% respondentów. Analiza skorygowanej standaryzowanej reszty regresji ujawnia, że to właśnie komórka tabeli krzyżowej zawierająca odpowiedzi „duże” osób o deklarowanej orientacji radykalnie prawicowej wpływa w największym stopniu na występowanie istotnych statystycznie różnic. Wynik współczynnika ($C=0,187$) określić można jako umiarkowany.

Wnioski i zakończenie

Powyższa analiza pozwoliła zweryfikować pozytywnie wszystkie postawione hipotezy. To z kolei pozwala na udzielenie twierdzących odpowiedzi na postawione pytania badawcze. Okazuje się więc, że orientacja polityczna może mieć związek z miejscem zamieszkania. Polityka podlega wprawdzie określonym globalnym tendencjom, lecz wewnętrzne uwarunkowania i zróżnicowanie pomiędzy państwami regionu Europy Środkowo-Wschodniej mają również istotne znaczenie. Co więcej, porównanie wielkości współczynników kontyngencji otrzymanych w wyniku testowania siły związku zmiennych niezależnych (kraj oraz orientacja polityczna) ze zmiennymi zależnymi (system polityczny pozwala ludziom wpływać na decyzje rządu; system polityczny pozwala ludziom

mieć wpływ na politykę; zaufanie do Parlamentu Europejskiego; zaufanie do systemu prawnego), udowadnia, że zróżnicowanie krajowe jest czynnikiem mającym większy wpływ na badane cechy kultury politycznej niż zróżnicowanie wynikające z deklarowanej orientacji politycznej.

Również poczucie własnego sprawstwa w systemie politycznym może mieć związek z miejscem zamieszkania. Przewodzącymi krajami w tym zakresie wydają się być Litwa, Polska oraz Słowenia, gdzie odnotowywany jest wyższy odsetek odpowiedzi respondentów uznających swój wpływ na decyzje rządu i na politykę jako „średni”. Podobnie zaufanie do systemu oraz instytucji także może mieć związek z miejscem zamieszkania. Tutaj stosunkowo największe zaufanie do Parlamentu Europejskiego odnotowujemy na Litwie oraz Słowacji. Jeśli zaś chodzi o zaufanie do systemu prawnego, największe jest ono na Litwie, Słowacji oraz na Węgrzech. Orientacja polityczna także okazuje się istotnym czynnikiem wpływającym na kulturę polityczną. Może ono zatem pozostawać w związku z orientacją polityczną. Jak się okazuje, poczucie to jest najmniejsze wśród osób o deklarowanej orientacji lewicowej. Podobnie w przypadku kwestii zaufania do systemu politycznego, może mieć ono związek z orientacją polityczną. Tu z kolei wynik orientacji radykalnych wyznaczających obydwa bieguny politycznego spektrum jest bardzo podobny jeśli chodzi o zaufanie do Parlamentu Europejskiego, natomiast w przypadku zaufania do wewnętrznego systemu prawnego osoby o orientacji skrajnie lewicowej charakteryzują się wysoką nieufnością. Pamiętać jednak należy o kontekście politycznym oraz o czasie, w którym realizowane było badanie. Dane zbierane były w szczególnym okresie nasilonego kalendarza wyborczego w Europie (i nie tylko). Można przypuszczać, że zaufanie, lub jego brak wobec wewnętrznego systemu prawnego danego kraju mogło wiązać się z odnośnymi uczuciami wobec opcji politycznej będącej u steru władzy w momencie realizacji badania.

Ważnym wnioskiem mogącym wynikać z zaprezentowanej analizy jest fakt, iż większość respondentów we wszystkich branych pod uwagę krajach określa swoją polityczną orientację jako centrową. Wniosek ten wynika już z samej tylko analizy częstości i choć jest dość ogólny, może to w dużej mierze zaskakiwać, ponieważ duża część komentatorów zjawisk politycznych zarówno na gruncie nauk o polityce (Laclau, Mouffe, 2007, oraz: Moez, 2024), jak i publicystyki, zwraca uwagę na zanik politycznego centrum, towarzyszący obecnemu kryzysowi demokracji (Domańska, 2021; oraz: Ip, 2019). Stan ten zdają się też potwierdzać niektóre

wyniki wyborcze (m.in. w Stanach Zjednoczonych z 5 listopada 2024 oraz w Rumunii z 2 grudnia 2024 roku). Wprawdzie segment wyborców centrowych jest też najliczniejszy w poszczególnych krajach, nie można jednak na podstawie przytoczonych danych utożsamiać go jednoznacznie z segmentem wyborców liberalnych (zwłaszcza w odniesieniu do poszczególnych wymiarów liberalizmu, jak światopogląd czy gospodarka). Byłoby to zbyt daleko idące uproszczenie.

A jednak, analiza ESS-11 zdaje się nie potwierdzać popularnej tezy o politycznym „zwrocie w prawo” będącym konsekwencją globalnych przemian światopoglądowych. Obywatele o orientacji centrowej stanowią wyraźną większość we wszystkich z analizowanych tutaj państwach, pomimo partii politycznych będących aktualnie w części z nich u sterów władzy. Oznaczałoby to, że zaplecze wyborcze partii radykalnych w praktyce może być iluzoryczne i opiera się nie tyle o twardy i trwały elektorat masowo i świeżo przekonanych rzeszy obywateli (niejako neofitów), lecz o warunkowo udzielony mandat do sprawowania władzy, o ograniczone zaufanie dość podatne na szybki proces erozji w przypadku niezadowolenia. W tym miejscu można posłużyć się terminem warunkowego kredytu zaufania „*idiosyncrasy credit*” (Żukiewicz, 2012, s. 26). Kredyt ten może być kontestowany na bieżąco w związku z tym, jak zwolennicy lidera postrzegają jego wiarygodność, lojalność, zdolność do kreowania rzeczywistości i realizacji wyborczych obietnic. Poparcie polityczne oraz zaufanie do lidera są zatem zjawiskami dynamicznymi, zaś sukcesywnie zwiększająca się mediatyzacja polityki potęguje labilność tej dynamiki (Kondracka, 2022).

Kolejnym, w tym przypadku alarmującym wnioskiem jest duży brak przekonania mieszkańców co do własnego wpływu na politykę (patrz tabela 13 oraz 14). W krajach demokratycznych (o uczestniczącym typie kultury politycznej) oczekiwalibyśmy obserwacji odmiennej. Wraz ze wzrostem znaczenia mediów masowych, a przede wszystkim cyfrowych mediów społecznościowych, obserwowany jest przecież coraz większy wzrost zainteresowania polityką. Chociaż zainteresowanie to ma często postać emocjonalną i związane jest z negatywnymi aspektami komunikacji i dyskursu politycznego (fake news, mowa nienawiści, przekaz perswazyjny, radykalizacja poglądów w ramach baniek informacyjnych etc.), bądź też ogranicza się jedynie do wirtualnej aktywności w ramach slaktywizmu (Pawlak, 2021, s. 23–37), to jednak grono internautów zaangażowanych w wirtualny spór polityczny konsekwentnie powiększa się. Sytuacji tej nie zmienia masowy odpływ użytkowników serwisu X

obserwowany w roku 2024 i prognozowany na rok 2025. Użytkownicy ci nie „zniknęli” bowiem z mediów, na których toczy się debata polityczna, lecz z różnych powodów (np. patologizacja języka) zasilili media konkurencyjne, głównie BlueSky (Chudy, 2024). Uwidaczniają to także wyniki frekwencji wyborczych, zarówno w Polsce, jak i w wielu innych krajach europejskich (Parlament Europejski, 2024). Taki stan rzeczy może zastanawiać. Być może brakiem przekonania we własną moc wpływania na bieg zjawisk politycznych przejawia się zmęczenie obywateli poszczególnych społeczeństw trwającym od dłuższego czasu i wciąż intensyfikującym się konfliktem politycznym? Na zakończenie warto przypomnieć o złożonym i wielowymiarowym charakterze analiz zjawisk w obrębie politycznego spektrum, w warunkach coraz bardziej powszechnego synkretyzmu politycznego. Wartościowym elementem byłoby zatem włączenie do analizy również innych zmiennych demograficznych (takich jak wiek, płeć, wykształcenie etc.), co stanowić może przyczynek dla dalszych badań.

Interesy konkurencyjne:

Autor oświadczył, że nie istnieje konflikt interesów.

Competing interests: The author has declared that no competing interests exists.

Wkład autorów

Konceptualizacja: Piotr Pawlak

Analiza formalna: Piotr Pawlak

Metodologia: Piotr Pawlak

Opracowanie artykułu – projekt, przegląd i redakcja: Piotr Pawlak

Authors contributions

Conceptualization: Piotr Pawlak

Formal analysis: Piotr Pawlak

Methodology: Piotr Pawlak

Writing – original draft, review and editing: Piotr Pawlak

Bibliografia

Aybar C., Pérez V., Pavía J. (2024), *Scale matters: unravelling the impact of Likert scales on political self-placement*, „Qual Quant” 58, s. 3725–3746, <https://rdcu.be/d95Td>, 13.01.2025.

- Almond G., Verba S. (1989), *The Civic Culture. Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, London.
- Bauer P., Barberá P., Ackermann K., Venetz A. (2017), *Is the Left-Right Scale a Valid Measure of Ideology?*, „Polit Behav”, 39, s. 553–583, <https://link.springer.com/article/10.1007/s11109-016-9368-2>, 14.01.2025.
- Błok Z. (2021), *Kultura polityczna: wiedza, dyscyplina naukowa czy problem badawczy*, w: *Uniwersytet i nauka o polityce. Sprawdziany tożsamości*, red. M. Karwat, F. Pierzchalski, Warszawa.
- Chmaj M., Sokół W. (red.) (2001), *Mała encyklopedia wiedzy politycznej*, Toruń.
- Chudy B. (2024), *Efekt Elona Muska? Masowy odpływ internautów z X. Zyskuje nowa platforma*, Money.pl, <https://www.money.pl/gospodarka/efekt-elona-muska-masowy-odplyw-internautow-z-x-zyskuje-nowa-platforma-7093682254986208a.html>, 7.02.2025.
- Czajowski A. (2013), *Decydowanie w polityce*, Wrocław.
- Domańska H. (2021), *Polaryzacja i radykalizacja poglądów politycznych, czyli gdzie pogrzebaliśmy centrum?*, „Tygodnik Spraw Obywatelskich”, nr 58(6), <https://instytutsprawobywatelskich.pl/polaryzacja-i-radykalizacja-pogladow-politycznych-czyli-gdzie-pogrzebalismy-centrum/>, 2.02.2025.
- European Social Survey (2024), Round 11, <https://www.europeansocialsurvey.org/news/article/round-11-questionnaire-and-provisional-release-dates>, 21.01.2025.
- Gulczyński M. (2007), *Nauka o polityce*, Warszawa.
- Górniak J., Wachnicki J. (2013), *Pierwsze kroki w analizie danych IBM SPSS Statistics*, Predictive Solutions, Kraków.
- Ip G. (2019), *Polityczne centrum się kurczy, a skrajne ugrupowania wywołują chaos*, „Gazeta Wyborcza”, 4.02.2019, za: „The Wall Street Journal”, <https://wyborcza.pl/wiecejswiata/7,163812,24422030,polityczne-centrum-sie-kurczy.html>, 14.02.2025.
- Karwat M., Ziółkowski J. (red.) (2013), *Leksykon pojęć politologicznych*, Warszawa.
- Kosman M. (2009), *Kultura polityczna – kultura historyczna*, Poznań.
- Kondracka W. (2022), *Próba zdefiniowania współczesnej polityki w dobie mediatyzacji*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, vol. XXIX, 2, Lublin.
- Laclau E., Mouffe C. (2007), *Hegemonia i socjalistyczna strategia. Przyczynek do projektu radykalnej polityki demokratycznej*, tł. Sławomir Królak, Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły wyższej edukacji TWP, Wrocław.
- Moez C. (2024), *Political Disaffection and the Decline of the Centre: Quantitative Text Analysis Approaches*, Department of Political Science University of Toronto, Toronto, <https://utoronto.scholaris.ca/items/0b69d830-2f1f-427c-80f3-1ae12acb208e>, 7.02.2025.
- Mularska-Kucharek M. (2011), *Zaufanie jako fundament życia społecznego na przykładzie badań w województwie łódzkim*, „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 2(44).

- Parlament Europejski (2024), <https://results.elections.europa.eu/pl/frekwencja>, 9.02.2025.
- Pawlak P. (2021), *Political dispute in Poland in the eyes of Facebook slacktivists*, „Przegląd Politologiczny”, nr 1.
- Round 12 Survey Specification published (2024b), <https://www.europeansocialsurvey.org/news/article/round-12-survey-specification-published>, 17.01.2025.
- Stemplowski R. (2016), *Kultury polityczne naszych czasów. Szkic latyno-euro-amerykanistyczny*, Warszawa.
- Sztompka P. (2007), *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, Kraków.
- Świerżewski D. (2025), *Politolog komentuje orędzie Trumpa: Staje się dyrygentem w orkiestrze populistycznych muzykantów*, <https://i.pl/politolog-komentuje-oredzie-trumpa-staje-sie-dyrygentem-w-orkiestrze-populistycznych-muzykantow/ar/c1p2-27332561>, 1.03.2025.
- Wieczorkowska G., Wierzbński J. (2007), *Statystyka. Analiza badań społecznych*, SCHOLAR, Warszawa.
- Żukiewicz P. (2012), *Przywódtwo labilne. Mechanizm powrotu do władzy w świetle teorii przywództwa politycznego*, Wrocław–Poznań.

Sense of Agency and Trust in the Political System of Citizens of the Countries of Central and Eastern Europe in the Context of Political Orientation

Summary

The aim of this text is to analyse the political culture of the countries of Central and Eastern Europe in the context of their declared political orientation. My intention is to present individual manifestations of political culture in relation to specific countries and political views. To carry out this task, I use the latest results of the European Social Survey (edition 11). This is an attempt to answer the question about the differences in selected observable aspects of political culture between individual countries of Central and Eastern Europe, as well as within them. The features of political culture selected for research for the purposes of the text are a sense of one's own agency towards the political system and trust in institutions and law. The variables measuring these features were treated as dependent. The country and the political orientation of the respondents were treated as independent variables.

Key words: sense of agency, European Social Survey, trust in the political system, political orientation